

A vidéki értelmiség társadalomrajzához

A modern társadalom szerkezetében jelentősen megnövekedett az értelmiség szerepe. A társadalmi haladás és a közélet tudatos alakítása nagymértékben az értelmi munkát végző réteg „szellemi tőkájének“ közhasznú értékesítésétől függ. Mit jelent értelmiséginek lenni? A választ könyvek tömkelegében kereshetjük. Századunkban divatos szociológiai téma. Az értelmiség hivatásának és feladatának elemzése sajátos vidéki viszonyok között megköveteli az értelmiségi fogalmának körültekintő tisztázását.

Statisztikai adatok igazolják, hogy 1970-ben legalább tízszer annyi egyetemi diplomás dolgozik, mint egy fél évszázaddal korábban. Mindannyian klasszikus értelemben vett szellemi munkát végeznek, nem fizikai erejükkel dolgoznak, hanem tudásukkal, ismereteik felhasználásával mint orvosok, tanárok, mérnökök. Az értelmiség fogalmát azonban nem lehet kizárólag a diplomához kötni, mert az ismeretek — itt a tudományos ismeretekre gondolok — merev alkalmazása a legjobb esetben is „agymunka“, de nem alkotó értelmi munka, amely nélkül a modern társadalomépítés elképzelhetetlen. A választóvonalat — figyelembe véve a tudományos forradalom diktálta iramot — az ismeretek értékesítésének mikéntje szerint kell megvonnunk.

Az értelmi munka belső betegsége az elhivatalnokosodás, az önálló alkotó gondolkodás feladása, helyettesítése az előírások, kidolgozott receptek merev alkalmazásával. Az elhivatalnokosodott értelmiségi a körülményekhez idomul, nem érdeklődik munkájának következménye. A funkcionárius nagy regiszter, fejében számok és előírások formájában megtalálhatók a feladatok, valamint a sematizált végrehajtás módja.

Az értelmi munka a minőségtől elválaszthatatlan. Nemcsak alkalmazás és idomulás, hanem alkotó továbbgondolás, műhelyé varázsolt élet, kísérletezés, tudatos társadalomépítés és közösségformálás. Az igazi értelmiségi hivatása gyakorlásához mindig valamit hozzáad tehetségéből, szellemi potenciáljából, s ezzel növeli munkája hatékonyságát. Az előbbi példánknál maradva: a tanítási óra, az orvos kórtörténete, az agrármérnök kísérleti kertje, üzemszervezési terve is alkotássá válhat, ha tudással, kultúrával, önálló gondolkodással azzá változtatja. Függetlenül attól, hogy az illető értelmiségi kísérleti intézetben, falusi iskolában vagy klinikán dolgozik-e, az elhivatalnokosodás veszélye mindenütt fenyegeti. De mindenütt alkotó értelmiségié válhat, ha nem hagyja magát sodortatni az eljelentéktelenedés áramlataitól. A sokoldalúan fejlett szocialista társadalom építési feladatainak városon és vidéken egyaránt csak az tud eleget tenni, aki alkotássá nemesíti munkáját. Az alkotást ebben a vonatkozásban nem köttük tudományos közleményhez, közírói ténykedéshez, mert a maga módján az is lehet fércmunka, ha nem magas vizsgálódás, világos gondolkodás tüzeben fogant. Az értelmiségi hivatásnak szélesebb határai vannak: magába

foglalja a mindennapi munka egészét, ahol tudással és ésszel dolgoznak, kultúrával formálják a humánus társadalmat. A legkisebb falutól a fővárosig.

Miért foglalkozom hát külön a vidék értelmiségével? Nem a minőségi megkülönböztetésért, hanem azért, mert azt a réteget ismerem jobban, több mint egy évtizede közöttük élek. Vizsgálódásomat ezért véggeztem földrajzi értelemben a nagyvárostól távolabb eső kisvárosban és faluban. A kutató- és megfigyelő munkát elsősorban tanárok, orvosok és mezőgazdasági mérnökök között folytattam.

Még a részletes elemzés előtt a körkép tisztaságáért fel kell tennünk a kérdést: mit nevezünk vidéknek? Milyen sajátos körülmények formálják a nagyvárostól távolabb eső értelmiség életét? A világ szellemi térképén nem különböztethető meg a nagyváros olyan értelemben, hogy az ott élő értelmiségiek tudásban, kultúrában, erkölcsben kiválóbbak volnának, mint a kisvárosi vagy falusi kollégáik. Az kétségtelen, hogy a kulturális központokban jobbak a továbbképzési feltételek, a művelődési lehetőségek. A betokosodás és elhivatalnokosodás azonban ott is olyan veszély, mint a hegyalji faluban. A különbség az árnyalatokban van. Másképpen történik és más színek alatt. A kultúra mindenütt otthont talál, ahol tüzenél melegedni akarnak. És főleg ott, ahol melegedésnél többet kívánnak: ésszel és tudással az élet alkotó formálását. A nagyvárosi és vidéki értelmiség között nincs értékbeli különbség. Munkájukat sajátos feladataik szerint kell vizsgálni.

A vidéki értelmiség helyzetrajzánál feltétlenül figyelembe kell venni néhány olyan tényezőt, amelyek életük és munkájuk alakulására hatással vannak. Ezek a következőkben foglalhatók össze: sajátos tudományos kutatási lehetőségek, közvetlen kapcsolatot a néppel, kisebb mobilitás, lassú urbanizáció vagy annak teljes hiánya, alacsony ismeretségi lehetőség, primér társadalmi kötelek viszonylagos szilárdsága, a helyi államhatalmi szervekkel való közvetlenebb kapcsolat és együttműködés.

E sajátos körülmények között él és tevékenykedik a vidék értelmisége.

Lépéstartás a „gyorsuló idővel“

A tudományos-műszaki forradalom teljesen megváltoztatja életünket. A fejlődés meredeken felfelé ívelő vonala, a tíz évenként megkétszereződő ismeretek, a gyökeresen átalakuló világkép, a tudomány közvetlen termelőerővé válása olyan feladatokat állít az értelmiség elé, amely alól a legeldugottabb falu tanára, orvosa vagy agrármérnöke sem vonhatja ki magát.

A lépéstartáshoz átfogó tájékozódásra, kísérletezésre van szükség. A jó tanár tudja, hogy a tanterv előírásait hol kell kibővíteni, a naponta változó tudományból mit kell halaszthatatlanul előadásába foglalnia. Éppen a szakbarbárság elleni orvosságként az értelmiséginek a világot szintetikusán kell értelmeznie és az összefüggést megkeresnie a tények és jelenségek halmazában. A vidéki értelmiség munkájában ez különösen fontos, mert a néppel való szoros kapcsolatából adódóan számottevő szerepe van a közműveltség előmozdításában.

S itt álljunk meg egy pillanatra. Az olyan értelmiségi, aki évtizedekig csupán az egyetem vagy főiskola padjaiban szerzett ismeretekből él, előbb-utóbb elhivatalnokosodik, tudása elkopik, feladatvégrehajtó eszközzé silányul. Az elhivatalnokosodást nemcsak a státus megőrzésére való törekvés, a karrier-keresés okozza, hanem az a szellemi kopás következménye is. Ennek pedig sokatmondó kísérőjelensége: kapaszkodás a papírokba, vagyis menteni, ami még menthető. Az értelmiség hivatalnokká vedlett csoportja a „kopott fejűek“ rétegéhez tartozik, akiknek tudása

megrekedt valahol az iskola padjai között. Ez az a folyamat, amely ellen pártpolitikánk szellemében közoktatásunk a leginkább küzd.

Az értelmiségi szociográfia a tényanyag tárgyilagos vizsgálatában nem nélkülözheti a tudományos-műszaki forradalom gyorsuló rohamában a szellemi munka frissességének számbavételét, mert nemcsak egyszerű ismeretfelújításról van szó, hanem ezen túlmutatóan a nép, a közösség iránti erkölcsi magatartásról is. Magasabb etikai szintről nézve, az értelmiség hivatása végül is a nemzet vagy nemzetiség érzelmi és értelmi kultúrájának tökéletesítésében, szüntelen gazdagításában teljeseedik be.

Anyagi és családi helyzet

A vidéken dolgozó tanárok, orvosok és agrármérnökök társadalmi helyzetrajzában nélkülözhetetlen az anyagi jövedelem felmérése, mert ez nemcsak az életfeltételeket biztosítja, hanem kihat magatartásukra és egymáshoz való viszonyukra is. Már előljáróban megállapíthatjuk, hogy az anyagi megélhetés szempontjából tulajdonképpen panaszt nem említhetünk, az ország gazdasági helyzetének megfelelő jövedelemben részesül mind a három értelmiségi réteg. A többszöri fizetésemelés következtében az elmúlt tíz évben az értelmiség jövedelme megkétszereződött. A három réteg javadalmazásában azonban bizonyos eltérést tapasztalhatók.

A nagyobb anyagi jövedelem magasabb életszínvonalat, kényelmesebb életet biztosít. Nem véletlen, hogy az orvosok életkörülményei a legjobbak. Ide kell még számítani azt is, hogy az orvosok a betegek részéről más „anyagi juttatásokban” is részesülnek. Itt azonban meg kell jegyezni, hogy az orvosokkal szemben sokat hangoztatott „merkantilizmus” vidéken, a nagy átlagot tekintve, csak korlátozott körülmények között érvényesül, noha a halálfélelem és a fájdalom leküzdésében nyújtott segítség viszonzási gesztusra készítet.

A tanárok esetében az óraadásból származó mellékjövedelem sem elhanyagolható összeg. A szülők gyakran fordulnak a nyelvszakos és matematikatanárokhöz, hogy anyagi ellenszolgáltatás fejében magánórákkal tegyék versenyképesebbé gyermekeiket. Természetesen vidéken az óradíjak szerényebbek, mint a nagyobb városokban.

Egyes vidéki értelmiségiek szemében státus-jelkép az autó és a jó lakberendezés. Vizsgálódásom folyamán távolságokat rövidítő, a művelődést közelebb hozó autót elvileg nem tekintettem luxuscikknek. Gyakorlatilag azonban még mindig a fizetőképesség, a megteremtett jólét jelképe. A mai értelmiségi a pénzt nem takaréokban tartja, hanem autót vásárol, hogy szabad idejének óráiban közelébe kerüljön annak, amit hasznosnak és szóakoztatónak tart. Az autótartásban a tanárok kullognak a táblázat alján. Erre vonatkozóan több helységben végeztem számszerű összehasonlítást. Az egyik nyolcezer lakosú városkában 25 orvos közül 15-nek van autója, ezzel szemben 84 pedagógus közül csak 6-nak. A bányamérnökök sem szeretik a sereghajtó szerepet. Az egyik vidéki szénbánya 13 mé nőke közül 7-nek van autója. Sokatmondó adatokat találtam egy közel négyezer lelket számláló községben. Az iskolában tanító 32 pedagógus közül egynek sincs autója, ezzel szemben a körorvosnak van. Falun a negyven éven felüli értelmiségiek még mindig szívesebben meggyűjtik a pénzt vagy házat építenek. A mezőgazdasági mérnököket jobban köti a föld. Az egyik megyében dolgozó 70 mérnök közül csak 9 autótulajdonos.

A szociológiai szakirodalomban gyakran olvasunk a család válságáról. Világviszonylatban a válás az értelmiségieknél a legelterjedtebb. A vidéki értelmiség nem sorolható be a világtalagba. Itt a család inkább megőrizte homogeneitását, érzelmi,

emocionális egyensúlyát. Vidéken más társadalmi és életszemléleti tényezők hatnak. Ezek közül a legfontosabb a jóval kisebb mobilitás, korlátozott ismeretségi lehetőség, otthonülő életmód, a nép soraiban uralkodó szigorúbb hangulatú ítélet. Számításom szerint 100 családot véve alapul, öt-tíz év időközben mindössze két válás történt. Hasonló adatokkal találkoztam a kisvárosi kórházak orvoscsaládjai körében is. Az adatok meglepők, mert nem minden esetben lehet azt mondani, hogy a párválasztás a férfiak vagy nők elképzelése szerint történne, családi béke és megelégedés uralkodna a házastársak között. Ez kítúnik a kérdőívem egyik kérdésére (Mi a véleménye a házasságról?) adott válaszokból is. A begyűjtött 100 kérdőívem 10 anketálanly fogadja el fenntartás nélkül a házasság intézményét, a legtöbb válaszból azonban az derül ki, hogy a házasságot szükségesnek, de nem minden vonatkozásban jó intézménynek tekinti a hagyományok közelében élő értelmiségi. A legkifejezőbb választ egy orvos kérdőívén találtam: „Bizonyos életkor után a házasság szükséges, de nem mindig jó. A rosszul sikerült házasság gúzsba köt, az ambíciókat megnyirbálja. Sokan elvesztik életörömüket és besavanyodnak, akkor már minden mindegy, valahogy megszokásból elviselik egymást.“ Egy tanárnő válasza: „A vidékre kerülő fiatal leánynak gyakran szükség-megoldás. Fél a vénkisasszonyorsortól, és ezért férjhez megy ahhoz, akit becsül, de nem szeret. A faluhoz van kötve, mi mást tehetne?“ Ezeket a családokat a kisebb mozgási tér, a hagyomány, a megszokás, a gyerekek nevelése tartja össze.

A vidéki értelmiségi családok kohézióját tanulmányozva nem hagyhatjuk figyelmen kívül az otthoniasabb életmódot. Az elmúlt években tizenegy országra kiterjedő nemzetközi felmérést végeztek a házasság és a szabad idő kapcsolatáról. Megállapították, hogy a házasság stabilitásának egyik garanciája az otthonias életmód. Az összetartó erő jórészt nem a „marital happiness“ (házassági boldogság), hanem egy ehhez képest külső, többé-kevésbé bensőséges kohézió. A vidéki értelmiségi szabad idejének jó részét családi körében tölti.

Az együtt töltött időről készített táblázat nyolc óra szabad időt véve alapul, értelmiségi rétegek szerint, a kisvárost (20—25 000 lakos) és a falut szétválasztva, a következő képet nyújtja:

KISVÁROS

- pedagógus 5 óra a családdal — 3 óra a családon kívül (barátok, vendéglő, sport, közösségi munka);
- orvos 4,7 óra családdal — 3 óra családon kívül (betegek látogatása, barátok, sport);
- agrármérnök 4 óra családdal — 4 óra családon kívül (mezőn, közösségi munka, barátok, vendéglő).

FALU

- pedagógus 6 óra családdal — 2 óra családon kívül (kultúr munka, közösségi élet, barátok);
- orvos 4,5 óra családdal — 3,5 óra családon kívül (betegek, közösségi munka, barátok);
- agrármérnök 4 óra családdal — 4 óra családon kívül (mezőn, közösségi élet, barátok).

A táblázat olvasásakor figyelembe kell venni a következőket:

a) a pedagógusok esetében a házastársak sok esetben (a családok több mint 50%-ánál) együtt dolgoznak;

b) az orvoscsaládok egymás között barátkoznak;

c) az agrármérnököket munkájuk természete vonja el az otthontól, télen sokkal többet tartózkodnak családjuk körében.

Érdekes képet kapunk, ha megvizsgáljuk a tárgyalt három réteg egymáshoz való viszonyulását a családalapításban. Tapasztalatunkat a következőkben összegezzük:

A pedagógusok főleg egymás között kötnek házasságot. Falun elég gyakori a tanítónőknek agrármérnökökkel kötött házassága. Feltűnő, hogy nagyon kevés tanárnak van orvosnő felesége. Elvértve fordul elő, hogy a tanárnők orvos élettársat választanak.

Orvosok szívesebben kötnek házasságot orvosnő kolleginával vagy egészségügyi asszisztensekkel, mint más foglalkozású értelmiségivel.

Az agrármérnökök előszeretettel választanak pedagógus feleséget, elsősorban tanítónőket. A tanítónők után a mérnökök és tisztviselők következnek.

Az említett párválasztásban a vezérlő motívum a racionális és gyakorlati életsemlélet. Azonos vagy rokon foglalkozás esetén jobb megértést, kiegyensúlyozottabb életvitelt remélnék.

A családi kohézió kialakulásához hozzájárul az iskolai végzettség hasonló szintje, rokon temperamentum, humorérzék, egyetértés a családi döntések hozatalában. Vidéken is találkozhatunk rendhagyó esetekkel. Feltűnő, hogy a tanítónők és óvónők egy bizonyos hányada „lefelé” köt házasságot, kisebb iskolai végzettségű, alacsonyabb műveltségű egyénekkel. Az ilyen élettárs-választás nem társadalmi „lecsúszás”, az okot a műveltségi visszaesésben látom. Nemegyszer az történik, hogy az illető teljesen elveszti érdeklődését, betokosodik, patriarchális, a mindennapok szűk élettani szükségleteinek biztosítására, megszervezésére törekszik, nem olvas, ha véleményt kell mondania napjaink eseményeiről, nem tud többet, mint egy hatodikos tanuló. Ezt mutatja az átlag.

Ezek az esetek mást is igazolnak. Az iskolában szerzett műveltség nem mindig alakít ki megfelelő magatartás- és igényrendszert. Ezt a vidéki környezet is akadályozza. Előfordul, hogy a fiatal, diplomás nőnek nincs kihez feleségül mennie, nem találja meg a műveltségben, életszemléletben rokon lelket, és azt választja, aki megkéri.

A kérdőívben fiatal, család nélküli értelmiségiekhez intéztem a következő kérdést: Milyennek képzeled el feleségét (férjét)? Néhány válasz: „Művelt, széles látókörű, rugalmas embernek, akitől lehet tanulni és akivel mindenről lehet vitatkozni. Szeresse a gyermeket, mert én legalább három gyereket akarok” (tanárnő). „Csinos, kedves modor, értelmileg közel álljon hozzám. Felfrissüljek közelében” (orvos). „Szeresse a művészetet, különösen a zenét, otthont teremtsen. A mi munkánk gépies, szeretném, ha a család valami mást jelentene” (mérnök). „Ember, akivel gondolatokat tudok cserélni” (tanár). Az élettárs-eszmény egészen más, mint a valóságos férj vagy feleség. A nemes elképzelések megtörnek. A környezet a realitások felismerésére szoktatja az embert. A legtöbben az ésszerű házasságkötésben találnak megoldást, s ebből következik a házasság intézményének szkeptikus szemlélete, amint ezt az egyik interjúalany előbb tömören megfogalmazta.

Mindent összevetve, a vidéki értelmiség családi élete nem boldogtalan. A feszülő belső ellentmondások, nemegyszer visszahúzó környezeti hatások ellenére is nehezen bomlik meg. Az élet gyakorlatias szemlélete — a nagyvárosi példaktól eltérően — az összetartozás érzését erősíti. A kiábrándult vagy szkeptikus hang is inkább az „elvesztett paradicsom” utáni sóvárgás. Vidéken a család válsága sokkal inkább csak beszéd tárgya, semmint realitás.

Egy kultúrszociológiai ábra vonalait a világgéppé sűrűsödő műveltség és világ-nézet formálja. Erre épül a szilárdabb közegű szaktudás. Ezért az értelmiségi szociográfia alapkövetelménye, hogy tényszerűleg áttekintsük a vidéken dolgozó orvos, tanár és mérnök műveltségét, eszményeit, élettapasztalatát, cselekvéseinek belső indítékrendszerét. A vállalkozás szokatlan, mert különböző foglalkozású, életkorú szakemberek közös műveltségét kell kitapogatni, hogy megtaláljuk azt a közös nevezőt, amely általános jellemzője mindhárom rétegnek.

A vidéki orvos, tanár vagy agrármérnök, akárcsak a városi, napi 6—8 órán át szakember. Utána családapa, halász, bélyeggyűjtő, kedvezőbb esetben olvasó, aki a napi munkáján túl olyan kérdésekkel is foglalkozik, amelyek nem tartoznak szakterületéhez. A nyugtalan, kereső típus ritkább jelenség, a „statisztikai átlag“ leegyszerűsíti a világot, a látványnál marad: a világ olyan, amilyennek a szeme látja: a tapasztalati valóság köti le érdeklődését. Arra figyel, amivel közvetlen kapcsolata van. Ezzel elveszti létformájának jellemzőjét: a környező világ vizsgálatának és formálásának tudatosságát. Itt kell keresnünk az elhivatalnokosodás gyökereit. Mert egy tanárt nem szaktudása tesz tantervlebonylító automatává, hanem a kultúráját tápláló életnedvek elapadása. Honnan merítheti az éltető erőt, ha nem a hagyományokhoz kötött korszerű művelődésből?

De nézzük az ábra vonalait. Milyen csatornákon át művelődik? Mit olvas?

Már előjáróban különbséget kell tennünk a különböző érdeklődésű és műveltségű típusok között. Milyen az átlag? Kevesebbet olvas, műveltségét napihírműveltségnek nevezném, mert főleg az újság, a rádió és a tévé hírcsatornáiból töltöttek. Ezek a források természetesen eleve meghatározzák e kategória szűkebb szemléletét.

A könyv szerepének csökkenése e kategóriánál megfelelő magánkönyvtár hiányában és a könyvtárból kölcsönzött könyvek jelentéktelen számában mutatkozik meg. Magánkönyvtáraik szegényesek, néha a klasszikus vagy sikerkönyvek egy-két tucatjánál többet nem találunk a könyvespolcon. Mindez arra enged következtetni, hogy megelégszenek szakmájuk rutinos végzésével, a szabad időt inkább fordítják szórakoztatóbb elfoglaltságra. A társadalmi élet és az emberi kapcsolatok bonyolultsága feletti töprengést felcserélik a tapasztalati valóság realiztikusabb elfogadásával.

A műveltség beszűkülése hamis illúziókat teremt. Az ilyen szemléletű ember zártkörű kis világának mértékével tulajdonít fontosságot a nagyvilágból jövő jelzéseknek, és ezeket eltorzítja, visszajukra fordítja, önmagát is becsapva. Saját érdekét, tettét tartja előbbre valónak, mert annak igazolását véli kiolvasni a látóhatárán kívülről érkező jelzésekben. Ezért cselekedetei a világ átalakításának illúzióját keltik. Ami hasznosat cselekszik, az sajátos helyzete és a társadalmi folyamat irányának spontán vagy kényszerű megértéséből ered. Ezért ez a réteg nem annyira sűrű, mint ahogy az első látásra tűnik. Mozgékony, vállalja a napi feladatokat. Munkáját előírás szerint elvégzi. Erkölcsi viselkedése beilleszkedik környezetének rendszerébe. Megint más kérdés az, hogy az értelmiség hivatása napjaink ellentmondásokkal, nemegyszer paradox jelenségekkel bonyolított viszonyai között ennél sokkal összetettebb. A napihír színvonalán ma már nem lehet minőségi munkát végezni, ennél sokkal többet vár el az ország: alkotó gondolkodást, kísérletező kedvet.

Más bordában szőtték a művelteket. Gazdag könyvtár, jó tájékozottság, modern irodalom, zene, filozófia, viták teszik színessé és elfogadhatóvá mikrovilágu-

kat. Mindenről tudnak. A molekuláris biológiából éppen úgy idéznek, mint Sartre-től. Szakmájukban a legkiválóbbak közé tartoznak. A legtöbbet az orvosok között találjuk, s csak ezután következnek a tanárok, és végül az agrármérnökök. Tartózkodóak, nem sietnek a véleményalkotással. Csak azokkal barátkoznak, akikkel szerintük értelmes szót tudnak váltani, a többi „avatatlan tömeg”. A könyvek között érzik otthon magukat. Nem egy közülük egyetemi katedrán is taníthatna, ha a sors szeszélye nem sodorja a limesre. De a széleken is otthonos lehet a kultúra, minőségé nemesülhet a munka.

A műveltek között vannak furcsa figurák is, akik azért gyarapítják tudásukat, hogy menedéket találjanak önmaguk számára. Gondosan elrejtik sznobizmusukat. Mégpedig kettős értelemben: egyrészt takaróként használják, hogy elrejtse tehetlenségüket, másrészt magatartásforma számukra. Használják, így keresnek menedéket sorsuk vállalása előtt. Tanulságos az a párbeszéd, amelyet egyik hiperműveltnek álcázott sznobbal folytattam:

— Mi az életcélod?

— Hosszútávra semmi. Királyi közérzet egy napra. Ennyi az egész. Minden reggel azzal ébredek, hogy mivel tudnám ezt elérni?

— És eléred?

— Nem mindig. Ezek a rossz órák. De néha megkapom egy könyvtől, egy hamiskás mosolyú nő kegyeitől, labdarúgó mérközéstől és sok minden mástól, amit felesleges felsorolni.

— Ezért olvasod a kötetek százait?

— Igaza van Orwellnek. A modern értelmiségi feje elvált a potrohától, csak nem veszi észre. Fejünk paradoxonokon töpreng, potrohunk élni akar, a véges élet minden percét ki akarja használni. A kérdés-komplexumok előtt a királyi közérzetbe menekülünk. A többi nem számít, hivatás, nép, munka — üres szölamok. Elviseljük a munka gályapadját.

Gyökértelen, száraz filozófia!

A művelt típusnak értékelendő tulajdonsága, hogy sokat és intenzíven gondolkodik. Nem így mások. Arra a kérdésre, hogy Milyen gondolati és lelki vívódásai vannak? — semmitmondó, szokványos válaszokat adnak: házépítés, utazás vagy műemlékápólas, pénzügyítés autóra, gyerekek taníttatása. Nem vitathatjuk, hogy ezek adott esetben mindennapi problémát jelenthetnek, szorosan kapcsolódnak életvitelük formálásához. De azt a veszélyt is magukban rejtik, hogy a mindennapi-ság kötelei között az értelmiség könnyen elvesztheti létformájának jellemzőjét: önmaga és a világ figyelésének tudatosságát.

A fiatalabb orvosok és mérnökök sokkal fogékonyabbak a modern művészet és irodalom iránt. Űgy is mondhatom, hogy élményeiket a kortárs kultúrában keresik; az abszurd dráma, absztrakt művészet közelebb áll hozzájuk, mint a klasszikusok hagyományos írói világa. A megkérdéztettek többségének kedvenc költője vagy írója József Attila, Dürrenmatt, Sartre, Hemingway. A kevesebb élettapasztalat vagy csalódások nélküli életük kritikaibb állásfoglalásra készíteti őket. Előttük nincsenek bálványok, gondosan őrzött tabuk.

Az életszemlélet különbözősége megmutatkozik a színházlátogatásban is, különösen abban, hogy milyen színművekben találják meg kérdéseikre a választ, és mi a véleményük a színház társadalmi hivatásáról. Vidéken még kevesen szeretik a gondolkodásra készítő, parabolákat kivetítő műveket. „A színház szórakoztasson.“ „Nem azért megyek színházba, hogy értelmetlen dolgokat lássak.“ „Két-három órát szórakozni akarok“ — fogalmazzák meg vélekedésüket. Nem véletlen, hogy Kovásznán, Kézdivásárhelyen, Baróton Gogol Egy örült naplója és Harold Pinter A gond-

nok című drámáját néhány tucat diák és fiatal értelmiségi előtt játszották. A világsiker vidéken könnyen megbukik.

Az értelmiség és a színház viszonyáról nem vázolnánk fel hiteles képet, ha nem szólnánk azokról a művekről, amelyeknek sikere kizökkentette a szellemi dolgokat a szórakoztató ipar piaci termékeinek büvköréből. A megújuló erdélyi történelmi dráma sikere és az idevágó viták azt igazolják, hogy vidéki magyar értelmiségünk mohó vággyal törekszik történelmi múltunk megismerésére. Ebben keresi a választ a jelen kérdéseire. Ez összefüggésbe hozható a történelem iránti érdeklődés általános megélnkülésével. A múlt idézése, emlékeink gyűjtése olyan tulajdonság, amelynek pozitív értékeit a nemzetiségi tudat formálása szempontjából, hosszú távra tekintve is értékelnünk kell.

Nehéz feltárni, hogy Dürrenmatt Fizikusok című drámájának miért volt átütő sikere olyan környezetben, ahol a többség nem szereti, ha gondolkodásra készítetik. A modern értelmiség tragédiája tudatosodott volna? Tény, hogy mindenkinek tetszett.

A vidéki értelmiség kultúrájáról írva nem hagyhatjuk figyelmen kívül azokat az ideológiai hatásokat, amelyek világnézetét és magatartását befolyásolják. A marxizmus—leninizmus világnézetüket meghatározó ideológia, értékmérce maguk és környezetük megítélésében.

A lét felvetette kérdésekre adott válaszok nem mentesek az idealista behatástól. A tételes egyházi hit elutasítása, az ateizmus vállalása nem jelenti, hogy világnézetileg a feleletet megtalálták volna az élet és halál végső kérdéseire. A művelt keresők a modern természettudományi gondolkodáshoz fordulnak válaszáért. Jellemző történet: zsúfolt könyvespolcok előtt harmincas éveiben járó orvossal beszélgetek. Az istenről faggatom. Értelmes, jól fogalmazott mondatokkal válaszol. Majd ironikus mosollyal felénk fordul: „Sok szót vesztegetünk. Már kezdetben Erwin Schrödingerhez kellett volna fordulnunk. Okosabb választ nem ismerek.” Franz Kafka kötetei mellől könnyed mozdulattal kihúzza a könyvet, és meggyőző hangsúllyal idézi: „A személyes istennek nincs helye olyan világban, amely csak azon az áron vált hozzáférhetővé, hogy minden személyest eltávolított belőle. Ha istent átéljük, az számukra éppen olyan reális élmény, mint az érzéklet, mint saját személyiségük.”

A modern értelmiségi természetrajzához talán ez is hozzátartozik.

Elvárás és igénytelenség

A tudományos-műszaki forradalom korában, szocialista konszolidációnk folyamataiban mindjobban előtérbe kerül a munka alkotó jellege. Az értelmiség nem egyszerű alkalmazója a tudományos ismereteknek és eljárásoknak, hanem továbbgondolója, körültekintő kísérletezője. Az elhivatalnokosodás a szocializmus egyik fő igényét, a munka alkotóssá minősülését akadályozza. Idővel sokan elfelejtjenek gondolkodni, mindent benső hozzáállás nélkül hajtanak végre. A vidéki értelmiségiek közül nem egy jobb sorsra érdemes, okos, művelt orvos, tanár vagy mérnök süllyedt a vegetálás szintjére, földadva a harcot sorsával. Könnyebb kibúvót találni, mint vállalni az alkotó értelmiségivé válást! A vidéki értelmiségi létben a városi létnél nagyobb méretben fenyeget az elgépiesedés. Egyesek egy idő után semmi másra nem törekszenek: csupán megteremteni a gondtalan élet örömét, elkerülni a viszályt. A fejek kopása nemcsak szellemi betegség, áttételeivel a lelket is megfertőzi: olcsón megszerezhető életörömmel vagy a magábazárkózással.

Az alapvető vagy alkalmazott kutatás feltételeinek biztosításához a modern tudomány munkaszervezése szükséges. Csíkszeredában vagy Sepsiszentgyörgyön egészen természetes még, hogy nem lehet új anyagi részecske felfedezésével gya-

rapítani a mikrorészecskék népes családját. Nem várhatjuk el, hogy a rosszindulatú daganatok kórokait vidéken állapítsák meg. A tudomány eredményeinek gyors felhasználása és a munkában szerzett tapasztalati tények összegyűjtése és rendszerezése nélkülözhetetlen a kutatás előrevitelében. Ebből a szempontból tekintve a töredékeknek is jelentőségük van. Nem is szólva a lépéstartás szükségességéről.

Vidéken az értelmiség elsősorban nem új felfedezéssel lepheti meg a tudományos világot, hanem az ismeretek gyors és alkotó alkalmazásával, adatgyűjtéssel, résztanulmányokkal, amelyek elősegítik a tudományos és társadalmi haladást. Munkahelyét azzal az igénnyel és akarattal kell kísérletező laboratóriummal változtatni, amely előfeltétele a több ezer kutatót foglalkoztató kísérletező intézetek eredményeinek is. Több száz köreset megfigyelése és közlése a klinika számára is hasznos tudományos munka. A kísérletező tanár megfigyelése, újító szorgalma az oktatás korszerűsítésében nélkülözhetetlen.

Miben mutatkozik a fejek kopása? A kisebb igényű körülményekhez való idomulásban, a képességek satnyulásában. Az okot a kényszerítő erővel ható, olykor alacsony szintű környezeti elvárásokban és az egyéni hozzáállás igénytelenségében kell keresnünk. Kezdjük talán azzal, hogy a téves közhiedelem szerint ki a jó orvos vagy jó tanár. Több mint egy évtized tapasztalatával és az ítélezők megkérdezésével a következő elvárás modelleket készítettem:

Jó tanár: tanterv és munkaterv szerint dolgozik, betartja a tanítási óra módszertani egységeit, füzeteibe mindent bejegyez, tájékozott a nap hírekről, jól szól hozzá a gyűléseken, mindig azt mondja, amit elvárnak tőle, olyan esetben nem kérdez, amikor minden világos, a tankönyvet ismeri.

Jó orvos: pontosan megállapított órarend szerint megjelenik a munkahelyén, a betegeket megvizsgálja, kedvesen mosolyog, jó statisztikai jelentéseket küld a feletteseinek, egészségügyi előadásokat tart.

Jó agrármérnök: a tervszámokat betartja, mindennap összeállítja a statisztikai jelentést, a termelészövetkezeti parasztokat meggyőzi: akkor is szántani kell, ha a traktor elsüllyed, ügyel arra, hogy a noteszébe bejegyzett számok közül egyetlen egy se maradjon megvalósítatlanul.

Mindez természetesen szükséges, de önmagában még kevés az igazi értelmiségi munkához: önálló gondolkodás is kell hozzá.

Igaza van Sartre-nak: „Az ember semmi más, mint amivé önmagát teszi.”

Persze, azt is figyelembe kell vennünk, hogy vidéken a kutatómunka feltételei hiányosabbak.

Előfordul, hogy a tudományos kutatás serkentésének szándékával szervezett szimpozionok is elsüllyednek a sablonok mocsarában. Az oktatás korszerűsítésének kérdéseiről rendezett értekezleten bemutatott dolgozatok több mint kétharmada poros pedagógia-könyvekből kimásolt unalmas, nyakatekert mondat tömeget tartalmazott. Joggal kérdezzük, miért. Jószándékból született a terv! De a rossz szervezés megölte a szándékot.

Az értelmiségi panasza, hogy egyes helyeken sok adminisztratív munkát kérnek tőle. Kiszámítottam, hogy egy agrármérnök napi nyolc órai munkaidejéből mennyi időt fordít adminisztratív irodai munkára és mennyit a gazdaság műszaki irányítására. Pontosabban szólva: hány órában végez mérnöki munkát? Eredmény: 4—5 óra gyűlés, megbeszélés, feladat kijelölés, irományok összeállítása, jelentéskészítés, telefonbeszélgetés; a mérnöki munka 3—4 órára becsülhető. Az adminisztratív ténykedés zömét egy irodai alkalmazott is el tudná végezni mérnöki diploma nélkül. Ilyen elfoglaltság és igényrendszer mellett nem csodálkozhatunk, hogy hetven mérnök közül alig van huszonöt kísérletező és közzgazdaságilag is gondolkodó.

A „fejek kopása“ összetett társadalmi, lélektani jelenség, és súlyos ellentmondásban van pártunk politikájának szellemével. Szakszerű feltárása élénkülő szociológiai, társadalomlélektani kutatásunkra vár. Ez már azért is szükséges, hogy megerősítsük vidéki értelmiségünk legjobbjainak példáját, az alkotó helytállást a vidék nehezebb körülményei közt is, s ezt a példát kiszélesítsük a vidéki értelmiség minden rétegére és egyedére. Ertelmiségünknek éppen az a nagy feladata vidéken, hogy a város és a falu történelmi különbségéből adódó sajátos lemaradásokat legyőzze, s a maga alkotó munkájával és erkölcsi magatartásával is hozzájáruljon a szocializmus kiegyenlítő munkájához és általános győzelméhez.

FÁBIÁN ERNŐ

*Kovács J. Attila
fotója*